

15. The free Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://de.thefreedictionary.com>
16. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch / Gerhard Wahrig. – 7. Auflage. – München : Bertelsmann Lexikon Institut, 2000. – 1451 S.
17. Wörterbuchnetz [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://woerterbuchnetz.de>

КОНЦЕПТ РЕЗУЛЬТАТ У СИНТАКСИЧНИХ СТРУКТУРАХ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ ЗНАЧЕННЯМ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

ОВЧИННІКОВА І. І.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Звернення лінгвістичних досліджень до антропоцентричного принципу є важливим етапом переходу не лише від формально-граматичних до концептуально-семантичних пошуків сутності мовних явищ, а й до розгляду мови “передусім відповідно до її ролі для людини, її призначення у життєдіяльності, до її функцій у розвитку людської діяльності та її вдосконаленні”. Це означає, що сучасні лінгвістичні дослідження акцентують на розгляді таких категорій, які є ментальним відображенням результатів людської життєдіяльності.

Буття людини організоване її діяльністю. Діяльністю, у свою чергу, є специфічний вид активності людини, спрямований на пізнання і творче перетворення навколишнього світу, включаючи самого себе й умови свого існування. У діяльності людина створює предмети матеріальної і духовної культури, застосовує свої здібності, змінює навколишнє середовище, удосконалює суспільство і його складові тощо. Внутрішня активність, яка спонукає людину до діяльності, має свої особливості й визначена наявністю потреб, мотивів, бажань, на задоволення яких, власне, ця діяльність і спрямована. Одним із основних регуляторних компонентів людської діяльності є її мета – складна й об’ємна концептуальна категорія, базована на усвідомленому передбаченні бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення [5, с. 371].

Як масивний, фактично всеохопний ментальний категорійний концепт, мета об’єктивується в мові. Лінгвістичні дослідження, присвячені одиницям – репрезентантам цієї універсальної категорії, засвідчують, що мета може бути виражена за допомогою надзвичайно великої кількості мовних засобів – як лексичних, так і морфологічних, синтаксичних, текстових тощо. Їхній добір зумовлений потребами мовця передати значення й “занурити” реципієнта у той зміст, який передбачає пояснення доцільності людської діяльності загалом і дій, виконаних індивідом у тій чи іншій ситуації, зокрема, адже “мета є організаційним началом великого комплексу понять, які стосуються діянь людини і водночас мета спонукає до дії” [1, с. 15].

О. Жолковський продемонстрував, що мета від початку пов'язана з певною дією і її суб'єктом-особою, а тому часто зводиться до концептів каузації, результатів каузації, бажання і наміру [1, с. 15]. На сьогодні лінгвістична наука традиційно розглядає каузативність у контексті зумовленості як частковий вияв реалізації принципу достатньої підстави, на основі якого інтегруються умовні, допустові, наслідкові, причинові та цільові відношення. Саме поняття "каузація" свідчить про існування причиново-наслідкових зв'язків, відображених у мові і таких, що включають у себе цільові відношення. Усеохопність каузативності як явища і широта його мовного відображення часто призводить до змішування, а подекуди й нерозрізнення таких понять, як мета і причина, мета і наслідок, мета і мотив тощо. Потреба у виявленні семантичної специфіки й особливостей вираження категорії мети за допомогою інфінітива в українській мові зумовлює необхідність розмежування всіх цих понять і наголошенні на їхній окремішності. Тому в дослідженні їхнє розрізнення представлено як принципове.

Численні дослідження, присвячені каузативним відношенням як у мові, так і позамовній дійсності, сьогодні дають змогу назвати каузацію складною релятивною мегакатегорією, що відображає генетичні зв'язки у світі й мові і включає категорії умови, причини, наслідку, допусту і мети.

У сучасній лінгвістиці каузація вивчається як "прототипове поняття", вбудоване в граматику мови (Б. Ворф, Дж. Лакофф), як функціонально-семантичне поле зумовленості (О. Бондарко, М. Всеволодова, Г. Золотова, Н. Оніпенко), як граматичне поняття (Т. Булигіна, В. Труб, О. Шмельов) і як явище лексичної семантики (Ю. Апресян, О. Богуславська, І. Левонтіна).

Характер цієї релятивної категорії полягає в тому, що вона відображає логічні зв'язки між окремими ситуаціями у світі й мовній свідомості. В українському та зарубіжному мовознавстві співвіднесені з каузацією логічні відношення в мові найповніше вивчено в плані синтаксичних відношень зумовленості, які трактуються через поняття семантичних пропозицій, об'єднаних логічними зв'язками. Зумовленість, тобто причиновість у широкому розумінні цього слова, поєднує в собі значення умови, причини, допусту, мети, наслідку, порівняння та зіставлення. Об'єднання названих категорій в межах однієї надкатегорії часто призводить до їхнього ототожнення, особливо на граматичному рівні. Так, синтезуючий підхід до вивчення відношень зумовленості почасти пов'язується з використанням теорії функціонально-семантичної категорії та функціонально-семантичного поля (О. Бондарко, М. Всеволодова, Б. Євтюхін, В. Мусієнко, Р. Терємова та ін.).

Мета є передбаченням у свідомості певного результату, на досягнення якого спрямовані дії людини. Дії, у свою чергу, є свідомою активністю, спрямованою на досягнення усвідомленої мети. До їхньої структури входять сам процес, мета, засіб і результат [5, с. 163].

Результат дії безпосередньо пов'язаний з категорією причини. У сукупності причина і результат дії відображають одну з форм усезагального зв'язку і взаємодії явищ. Якщо під причиною розуміють явище, дія якого викликає, визначає, змінює, створює чи спричиняє до іншого явища, то викликане, визначене, зумовлене явище і називають результатом. Результат є реальним,

конкретним фрагментом, якого вже досяг суб'єкт, наприклад: *Христя засвітила невеличкий каганець і постановила його на комині* (Панас Мирний). З наведеного речення зрозуміло, що об'єкт (*каганець*) зазнав змін внаслідок фізичного впливу суб'єкта (*Христі*), який організував свою діяльність відповідно до певної мети чи запланованого результату. Наявність каузативного компонента у структурах із семантикою дії виступає причиною їхніх формальних трансформацій зі збереженням загального змісту, пор.: *Христя засвітила каганець – Каганець було засвічено Христею*. У таких реченнях завдяки актантним перетворенням суб'єкт дії, який виявляє свідомий вплив, може бути граматично оформлений як додаток, що не змінює каузативного характеру результативності дії.

Створюваний причиною результат залежить від умов. Одна і та сама причина за різних умов призводить до неоднакових результатів. При цьому мета може залежати лише від когнітивної діяльності суб'єкта, який здатний змінювати свої прагнення і, відповідно, коригувати мету. Проте, очевидно, за таких коригувань мета переходить в іншу, тобто перестає бути попередньо визначеною і набуває інших форм. Іншими словами, мета є сталим поняттям, а її зміни призводять до виникнення якісно іншої мети, у той час як результат залежить від зовнішніх чинників – умов, або й причин. Кожна умова в певному розумінні є причиною, а кожна причина відповідно є результатом. Причина і результат перебувають у єдності: однакові причини в однакових умовах викликають однакові результати. У природничих науках причину також відмежовують від приводу – процесу, який сприяє прояву причини.

У природі й суспільстві існує нескінченна кількість форм взаємодії, взаємозв'язку і взаємозумовленості явищ і відповідно різноманіття причиново-наслідкових залежностей. З-поміж цих залежностей мета виявляє себе передусім як ірреально існуюча, уявлювана. Отже, мета є образом бажаного результату, а сам результат – кінцевим продуктом усього комплексу дій суб'єкта на шляху до досягнення мети.

Ізосемічним способом вираження концепту РЕЗУЛЬТАТ в українській мові є синтаксичні структури з дієслівним предикатом на позначення дії та об'єктом, представленим у ролі актанта-результатива, наприклад: *З ярого воску зліпили ми свічку* (І. Кочерга); *Іван майстрував помазки – стругав ложку* (Ю. Яновський). Дію, репрезентовану в мові дієслівною лексемою, виконує активний суб'єкт (агенс), що наділений свідомістю й вольовим наміром. При цьому безпосередня спрямованість дії на об'єкт виражена в граматичній категорії перехідності дієслова, а сам об'єкт має традиційне визначення прямого (першого, основного) [4, с.65].

Агенсові як суб'єкту, наділеному волею, властивий намір, бажання як передумова досягнення певного результату: "Мета – це те, чого дехто хоче ... і вважає, що може казувати ... за допомогою ресурсів, якими (він) володіє. Мета – це, з одного боку, зміст чийогось бажання, а з іншого – намір. Смысловий акцент може припадати на кожному з цих частин" [1, с. 19]. Концепти НАМІР, БАЖАННЯ належать до емоційної сфери, згідно з філософським тлумаченням, – це життєвий імпульс, схильність до вже усвідомленого об'єкту [5]. Бажання відрізняється від потреби передусім усвідомленістю й емоційним напруженням,

психологічною оформленістю і тривалістю прагнення до його здійснення. Контрольоване волею суб'єкта бажання перетворюється на вольовий акт, виконання якого межує з досягненням результату.

Наміром є рішення суб'єкта виконати дію і досягти певного результату. Намір – це вольова настанова, яка є результатом попереднього усвідомлення завдань, зумовлених потребами й інтересами суб'єкта, а також поставленою метою і вибором засобів, які допоможуть її досягти [5, с. 478].

У ролі об'єкта, що позначає результат дії, можуть виступати різні денотати – як істоти, так і неістоти. Проте загалом можна стверджувати, що передусім при дієсловах дії в синтаксичних структурах української мови з агенсом-істотою (особою) вживаними є прямі об'єкти, що позначають неістот. Це, як правило, продукти матеріальної культури людини, результати її фізичної активності, наслідки активного впливу на реалії навколишньої дійсності, наприклад: *Мені мати сорочку **пошила** з морських парусів. Сестри **вишили** шовком малюнок хрещатий* (М. Нагнибіда). Ми схильні підтримати висловлену в мовознавчій літературі думку про те, що у випадку, коли прямий об'єкт при дієслівному предикаті дії виражений як істота (особа), він уже не здатний позначати результат, а репрезентує експерієнсера – такого учасника ситуації, на внутрішній або зовнішній стан якого впливають дії суб'єкта [3, с. 165], наприклад: *Грицько подужав і **штовхнув** Потана так, що той мало не впав* (М. Старицький); *Обличчя під круглими кубанськими шапками **посунули** на жінку. Хтось із козаків **ударив** її й вона впала в мокру землю* (Г. Шкурупій). Актанта-істоту важко назвати результативом ще й тому, що він фактично не може бути продуктом діяльності агенса-особи у безпосередньому розумінні.

Залежно від денотативної сутності розрізняють такі типи об'єктів-результативів, як: а) власне результатив – предмет чи явище дійсності, що виникає внаслідок діяльності суб'єкта-агенса, наприклад: *Вівці аж **яму** **вибили** на тій місцині, де був колись горбик* (О. Гончар); б) креатив – об'єкт, створений (побудований) суб'єктом-агеном, наприклад: ***Побудували** люди собі курені з каміння, що набрали на руїнах з Іорданського очерету* (Леся Українка); в) елімінатив – предмет чи явище дійсності, що зникає або знищується внаслідок дії активного суб'єкта, наприклад: – *Я замкнув його в своїй кімнаті, – сказав Гаррі. – **Реторти** всі я **знищив*** (М. Йогансен) та деякі інші [2].

Важливо, що в українській мові оформлення концепту РЕЗУЛЬТАТ в ізосемічних синтаксичних структурах визначене семантикою дієслівного предиката – організатора речення. Так, результат як остаточне досягнення мети активного суб'єкта властивий передусім дієсловам, що позначають фізичні й ментальні (інтелектуальні) дії. Натомість для дієслів на позначення руху, переміщення чи мовленнєвих дій об'єкт-результатив нехарактерний, бо така активність не передбачає створення / знищення об'єктів чи зміни їхньої сутності, форми абощо. Це означає, що стосовно дієслів фізичних і ментальних (інтелектуальних) дій об'єкт-результатив може бути кваліфікований як їхня субстанційна сема, закладена в семантиці й актуалізована за необхідних умов у синтаксичних структурах. Поряд із субстанційною семою 'агентивний суб'єкт', притаманною семантичній структурі дієслів дії загалом, сема 'об'єкт-результатив' формує для дієслів зі значенням фізичних і ментальних

(інтелектуальних) дій їхню диференційну ознаку, що дає змогу розглядати їх у межах окремих груп або семантичних класів.

У реченнях української мови з дієслівними предикатами *фізичних дій* агенса наявність об'єкта-результатива передбачають передусім дієслова із значенням:

1) створення об'єкта (продукту матеріальної діяльності), наприклад: *Молодиці вкрили увесь піл і лежанку шшиками, **повиробляли паляниці*** (І. Нечуй-Левицький); *Доводилось мені і скарби знаходити: багацько **набудував** я церков і монастирів* (М. Старицький);

2) фізичного впливу на об'єкт (об'єкти) з метою фізичних змін у ньому, наприклад: *Зібрав я все, що тільки заціліло, **зложив і склеїв**, арфа невеличка, та в ній нема і скіпки несвятої* (Леся Українка); *Рудько **підбив** чорному око, **розрізав** йому бороду, але удар падав за ударами, він заточувався, спотикався* (О. Ольжич);

3) знищення (руйнації) об'єкта, наприклад: *Збудувала я собі хаточку тиху – вона **розвалила**, кам'яні стіни **потрощила-поломила**, по всій землі пилом пустила* (М. Стельмах); *Вона **змила** навусник доктора Верходуба, здула пудру з виточеного носа, **розбила** пенсне з золотим тонесеньким ланцюжком* (В. Винниченко).

Синтаксичні структури з дієслівними предикатами *ментальних* (інтелектуальних) дій формують лексеми на позначення абстрактного (уявного) створення об'єкта, наприклад: *Дидона **вигадала** грище, Еней щоб веселіший був* (І. Котляревський); *Це гра персидська, там немає бога. **Її придумав** мусульманський шейх* (Л. Костенко).

Отже, пропонується розвідка дає змогу зробити висновок про те, що концепт РЕЗУЛЬТАТ як когнітивна одиниця української мовної картини світу інтерпретує уявлення носіїв мови про цільову активність людини – суб'єкта діяльності, що має на меті внаслідок причиново-наслідкових дій перетворення й зміну навколишнього світу. Ізосемічним способом вираження концепту 'результат' в українській мові є синтаксичні структури з дієслівним предикатом на позначення дії та об'єктом, представленим у ролі актанта-результатива. При цьому дієслівний предикат позначений як такий, що виражає уявлення про фізичні або ментальні дії суб'єкта-агенса. Суб'єкт-агенс – це істота (особа), наділена активністю, вольовими якостями, свідомістю, яка контролює свої дії та спрямовує їх на досягнення певної мети. Об'єкт-результатив, що виникає / зникає / змінюється внаслідок цих дій позначений як неістота, бо в українській концептуальній картині світу він імплікує уявлення про зміни в неживому світі навколишньої дійсності, матеріальні продукти культури, наслідки побутової життєдіяльності людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык цели / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка : модели действия / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Н. К. Рябцева]. – М. : Наука, 1992. – С. 14–23.
2. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса : фрагмент прикладной (педагогической) модели языка : [учебник] / Майя Владимировна Всеволодова. – М. : МГУ, 2000. – 502 с.

3. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса : от семантических структур к языковым средствам : [монография] / Арто Мустайоки. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.
4. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : [монография] / Марія Яківна Плющ. – К. : Вища школа, 1986. – 176.
5. Філософський енциклопедичний словник / [гол. редкол. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742с.

ПРОФІЛЮВАННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ ОДЯГ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

ПТУХА В. А.

Київський національний лінгвістичний університет

На рубежі ХХ–ХІ століть наука про мову зазнала докорінних змін. Учені-лінгвісти (Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Е. Рош, Ж. Фоконьє) почали цікавитися не лише структурною організацією мови, а й тим, як людина пізнає світ і які мисленеві операції беруть у цьому участь. Такі дослідження проводяться у межах когнітивної лінгвістики та суміжних із нею наук таких, як когнітивна семасіологія, когнітивна граматики, когнітивна поетика тощо. Об'єктом усіх цих сфер є когніція, що, за визначенням О. Кубрякової, є “пізнавальним процесом або сукупністю психічних (ментальних, мисленевих) процесів – сприйняття світу, категоризація, мислення, мовлення, що беруть участь в обробці й переробці інформації, яка надходить до людини або ззовні через чуттєво-перцептивні канали, або вже інтеріоризованої й реінтерпретованої людиною” [3, с. 81].

У фокусі уваги дослідників (Н. Арутюнова, А. Вежбицька, С. Жаботинська, В. Карасик, О. Кубрякова, Е. Рош, О. Селіванова) опинилися процеси категоризації й концептуалізації дійсності, водночас досить небагато робіт присвячено вивченню профілювання як одного з етапів пізнання. Поряд із терміном *профілювання* у сучасній когнітивній лінгвістиці існує термін *профілізація*, які мають спільну основу, проте є зовсім різними за значенням, тому виникає необхідність розмежування цих понять.

Актуальність дослідження визначається, з одного боку, спрямованістю сучасних розвідок на вивчення процесів пізнання, складовими яких є профілювання і профілізація, з іншого, – необхідністю використання зазначених прийомів при дослідженні концептосфери ОДЯГ в англійській та українській мовах.

Мета роботи полягає у розмежуванні понять профілювання і профілізація, а також у аналізі концептосфери ОДЯГ із застосуванням згаданих прийомів в англійській та українській мовних картинах світу.

Сучасну теорію профілювання було започатковано у 80-х роках ХХ ст. в американській когнітології. Профілювання вивчали Р. Лангакер і Є. Бартмінський, натомість профілізацію досліджував український учений А. Приходько. Основоположником теорії профілювання є Рональд Лангакер.